

Улуу Октябрьскай социалистическай революция 100 сыла

Саха сиригэр, Казахстанга, Киргизияҕа — Советскай былааһы олохтоонун уонна бөбөрөгөтүү сылларын умнуллубат историятыгар албан аата суруллубут, биллиилээх партийнай государственнай деятель, саха нуруотун аатырбыт уола, биниги биир дойдулаахпыт Максим Кирович Аммосов буолар.

М.К. Аммосов 1897 сыллаахха ахсынньы 23 күнүгэр Нам улуунугар Хатырык нэһилиэгэр Аччыгый Арыы дьин сиргэ дьадаҥы саха кэргэнигэр төрөөбүтэ. Дьокуускайдаагы учуутал семинариятыгар үөрэнэ сылдьар кэмигэр Саха сиригэр сыылкаҕа олохтооһун уһуллубутунан большевиктар Г.К. Орджоникидзе, Г.И. Петровскай, Е.М. Ярославскай салалталарынан ытыллар кистэлэн революционнай үлэҕэ 1916 сыллаахтан тардыллан марксизм-ленинизм идеяларыгар иитиллэн революционер-большевик буолбута.

1917 сыллаахтан РСДРП чилиэнэ. Уһуллубутунан партийнай государственнай деятель М.К. Аммосов төрөөбүт Намын улуунугар Советскай былааһы олохтоонунна уонна бөбөрөгөтүүгэ улуунун үлэһит дьонун ортотугар элбэхтик сибээстэһэн улахан тэрийэр уонна пропагандистскай үлэни ыыппыта.

1 ХОМУСТААХ ХАРА ҮЛЭҤИТТЭРИН СОЮҔА

1917 сыллаах саас Дьокуус-

НАМҢА СЭБИЭТ БЫЛААҤЫН ОЛОХТООҤУН

кай губерниятын партийнай тэрилтэтин соруудаҕынан М.К. Аммосов төрөөбүт Намыгар тахсар уонна улуус дьадаҥы хамначчыт дьонугар революция буолбутун, ыраахтааҕы уһуллубутун, демократическай көңүл олохтоммутун билиһиннэрэн туран революционнай, пропагандистскай үлэни ыыппыта.

Ити үлэ быһаччы түмүгүнэн ыам ыйыгар 1917 с. 1 Хомустаах нэһилиэгэр «Хара үлэһиттэр Союзтара» тэриллэр.

Союз председателинэн Е.Е. Эверстов, солбуйааччынан Ф.Ф. Оконешников, суруксутунан Р.Ф. Находкин быыбарданаллар. Ф. Оконешников, Р. Находкин — Дьокуускай уобалас бааһынайдарын бастакы съездин делегаттара. Съездкэ Г.И. Петровскай, Г.К. Орджоникидзе, Е.М. Ярославскай актыыбынай кыттыыны ылыбытара. Ф. Оконешников, Р. Находкин съезд кэмигэр Г. Петровскай, Е.М. Ярославскайы көрсөннөр сүбэни-ыйыыны ылааллар.

Бэс ыйын 4 күнүгэр 1917 с. союз 90 киһилээх үлэһиттэрин муньааһынан ылыллыбыт уураахха этиллэрэ: «Үлэ күнүн 8 чааһынан ааҕарга уонна хонуу үлэтин былдыһыктаах күннэригэр үлэ чааһын таһынан үлөлөммүт үлэҕэ балтараа төгүлүнэн төлөтөргө».

Баайдар үлэһиттэргэ эбилик хамнастарын төлүүртэн аккаастаммыттарын иһин бэс ыйыгар Никольскайга уонна 1 Хомустаахха хамначчыттар, дьадаҥылар революционнай ырыаны ыллы-ыллы хаамсыбыттарга, 90 киһи сайынҥы от үлэтиттэн аккаастаналларын биллэрбиттэргэ. Бу стачка этэ. Бу сурах гута Нам улуунун нэһиликтэрин тилийэ көппүтэ. Онтон ыла баайдар эбии хамнаһы төлүүр буолбуттара.

Хара үлэһиттэр союзтара кулаактары, тойоттору улаханньык дьиксиннэрибитэ, үлэһиттэр кылааскабай өйдөрүн-санааларын уһуннарбыта.

1918 с. от ыйын 2 күнүгэр Хомустаах нэһилиэгин «Хара үлэһиттэрин союһун» муньааҕа Саха сиригэр Советскай былаас олохтоноутугар үлэһит нэһилиэннэ үөрүүтүн биллэрэн рабочайдар, саллааттар уонна бааһынайдар депутаттарын сэбиэттэри ити эһэрдэни ыыппыта.

РЕВКОМНАРЫ ТЭРИИИ

1919 сыл ахсынньы 15 күнэ буолар түүнүгэр кистэлэн большевистскай тэриитэ салалтатынан Дьокуускай куоракка саллааттар, үлэһиттэр онорбут бастаанналарын түмүгэр Колчак былааһа эстибитэ, Советскай былаас чөлүгэр түспүтэ. Итинин Нам волоһын үлэһиттэргэ үөрүүнэн

көрсүбүттэргэ.

1920 сыл олунньуга-муус устарга волревком уонна нэһилиэк ревкомнара быыбардаммыттарга. 24 нэһиликтэргэ ревкомнарыгар 100-кэ киһи талыллыбыта. Муус устар 22-27 күннэригэр Нам волоһын съезһэ 7 киһиттэн састааптаах Волревкомго талыбыта. Волревком председателинэн Нам оскуолатын учуутала Г.И. Эверстов талыллыбыта.

Сири үллэри класснай систематын суох оноруу туһу-

нан боппуроска съезд «Быйыл сайын нэһиликтэргэ сирин көрүүнү, 1922 сыл тохсунньу 1 күнүгэр дьэри бары сирдэр үлэһиттэрин биер сүрүннээн паввой системанан ытарга» дьин уураах ылыммыта. Ити уураах быһыгынан баайдар сирдэрин кээмэйэ аччаабыта, оттон дьадаҥылар, орто бааһынайдар сирдэрэ кэҥэбитэ.

1920 сыл сэттиннэ 16 күнүгэр Намга нэһилиэк ревкомнарын съезһигэр М.К. Аммосов дакылаатыгар эпитин курдук, Саха сирин үрдүнэн ас-үөл өттүнэн балаһыанньа олус күүһаана. Ити ыар балаһыанньаттан сизтэрэн, олохтоммут продрозверстканы толорууну, кыһалҕалаах дьадаҥылары аһынан-үөлүнэн хааччыыны бастакы уочараттаах соруунан ааҕан уураах ылыммытара.

Олохтоммут продрозверстканы толоруу ордор бурдуктаах, элбэх сүөһүлээх кулаактарга, тойотторго сүктэриллибитэ. Оскуолаҥы дьиннээхтик уларыта тутуу саҕаламмыта. Нам оскуолатын төрөтүттэн ступеннаах трудовой советскай оскуолаҕа уларытан тэриллибитэ, онно 133 ыҕчат үөрэммитэ.

1921 сыл олунньу 12 күнүгэр нэһилиэк ревкомнарын съезһэ волость революционнай комитетин саҕа дьэтин тутарга уураах таһаарбыта. Волревком дьээтэ биэс ый иһинэн тутулан үлэҕэ кирибитэ.

Нампаагы музей матырыйалларын

Ленинград блокадатын төлөрүтүү 73 сыла

лар самолеттара өлүү-алдыаты бомбатын сүөкүү куораккытыгар ааһалара олус абалаах, ыарахан буолара. Бинигини сүгүн үлэлэппэккэ самолеттан пулеметунан ытыалаан, бомбалаан дьон хаанын тоҕоллоро.

Балаҕан ыйыгар бары куоракка кирибиппит. Өстөөх төгүрүктээһинигэр олохтооһун. Куораккыт киһи билбэт ына үлтүрүйбүтэ. Өстөөхтөр күннэри-түүннэри араас калибрдаах бомбаларынан, снарядтарынан тибириилэрэ күүһүрэн испитэ. Биниги бинтиэпкэ сүгүһүрдээх сылдьан баррикада оноруутугар туруммуллубут. Үрдүк үөрэх заведениеларыгар байыаннай дьыала уруога ытылларга олус туһалаабыта. Кыргыттар бинтиэпкэни түргэнник өһүлэрбит уонна иитэрбит, ручной пулемету туһанары үчүгэйдик билэрбит. Сэрии иннинэ тиригэ баран сыал ытарга

тору өйүн сүтэрэн төрөппүттэрин ыгыра сытан бинигиттэн букатыннаахтык арахсыбыта...». 1943 сыл тохсунньу 18 күнүгэр блокада ытарчата төлөрүтүллүбүтэ эрээри, өстөөх куораты син-биер ытыалыыра, бомбалыыра.

1944 сыл тохсунньу 14 күнүгэр Ленинградскай, Волховскай уонна II Прибалтийскай фронтар кимэн кириилэрин түмүгэр тохсунньу 27 күнүгэр Ленинград блокадата бүтэһиктээхтик үрэллибитэ. Ити сыл кулун тутарыгар өстөөх Ленинградтан 220-280 биэрэстэлээх сиргэ үүрүллүбүтэ.

Блокаданы тоҕо көтүү биниги дойдубут нуруоттарын доҕордоһууларын, советскай общество моральной-политическай өттүнэн биер ньыгыл буолар улуу күүстээгин көрдөрбүтэ. Хорсун быһыыларын иһин 22 тыһ. тахса буйун уордьанна-

да умнуллоу суоҕа.

Ленинград көмүскэлигэр, куораты блокадаттан төлөрүтүүгэ

БУЛГУРУЙБАТ МОДУН САНАА

Сэрии саҕаланыаҕыттан Кыһыл Аармыйа байыастара тоһо да хорсундук сэриилээх, утарылаһа сатаабыттары үрдүнэн, фанистскай Германия сэриилэрэ фронт былаһын тухары кимэн кириэн испиттэргэ. 1941 сыл күһүнүгэр балаҕан ыйын 8 күнүгэр өстөөхтөр Улуу Октябрьскай Социалистическай Революция бинигин — Ленинград куораты төгүрүйбүттэргэ. Куорат олохтоохторо Кыһыл Аармыйа байыастарын кытта 872 күннээх блокадаҕа олохтоолор, куораты өстөөххө туран билэбэт туһугар өлөрү-тиллэри, тоҕору-хатары аахсыбака сорунуулаах турунууларын, модун санааларынан, хорсун быһыыларынан өстөөх аҕыах хонугунан куораты күл-көмөр онорор, күн сириттэн симэлитэр уодаһыннаах былаанын тохтуттара.

Ленинград «Олох суола» дьин ааттаммыт Ладога күөлүнэн эрэ Ийэ дойдубут киһини кытта сибээстээҕэ. Ол да күннэри-түүннэри буомбалана, артиллериянан ытылла турар этэ. Бу суолунан олус эрэйинэн, кутталынан дьону (бааһырыттары, оҕолору, кырдыастары), араас таһааһы таһаалара. Бу суолунан куоракка наадалаах ас-танас, оттук бэрт кыра

бырыһыана киллэриллэрэ. Ол түмүгэр блокада бастакы сылыгар тонгуу-хатыы, аччыктааһын саҕаламмыта. Элбэх киһи хоргууан өлбүтэ. Олор истэригэр Саха сириттэн үөрэнэ сылдьар 7 устудьуон. Биниги улуспуттан — Татьяна Матвеевна Монастырева.

Оччотооҕу быһылааны Ленинградтаагы А.Н. Островскай аатынан театральнай институтка үөрэммит Татьяна Кондратьевна Ядрихинская бу курдук кэспир: «Бары ханна да барбакка куорат көмүскэлигэр хааларга быһаарыммытыт. Сэрии маҥнайгы күннэригэр, үөрэх, олох кыһатынан буолан ньиригэ олохтооһун Ленинградты фашистар самолеттара бомбалаабытынан барбыттара. Онон студенттар артиллериялар турар умуһахтары хаһа паркарарга, куорат таһыгар тахсыбытыт. Бомбаттан алдыаммыт-кээһэммит дьэилэр кирпииччэлэрин чөмөхтүүрбүт, бааһырыттарга көмөлөһөрбүт.

От ыйын 8-9 күннэригэр куорат олохтоохторун кытары окупалары уонна траншеялары хаһыга икки ый устата холооно суох ыарахан үлэҕэ туруммуллубут. Сарсыарда 4 чаастан түүн 10-11 чааска дьэри үлэлиирбит. Фашистар уонунан ааҕыл-

үөрэнэрбит. Медицинскай сизтэрэлэр алта ыйдаах курстарын программатынан үөрэнэн, куорат балыһаларыгар практикаламмытыт. Онон госпиталларга тийэн дьуһурунайдырбыт, ыараханньык бааһырыттарга хааммытын биэрэрбит.

Ити курдук үлэлээх сырыта-таппытына дьүөгөм Таяна Монастырева олох сытан хаалбыта. Алтынны бүтүүтүгэр килиэппит нуормата биэс төгүл аччатыллыбыта.

Ахсынньы ыйга хоргууу илиитэ хам ылан барбыта. Өлүү килиэппит сыһын ууга суурайан иһэрбит. Уу баһа сэтгээхсыа буолан бэйэ-бэйэбитигэр өйөһөн сылдьар буолбуппут. Уу да эрэйинэн кестөрө. Өлөн эрэр доҕотторбут уу көрдөөн муннааллара. Мун саатар ону быспат туһугар дьулуһарбыт.

Дьүөгөм өлүүн аҕай иннинэ биригэ үөрэммит табаарыстарбытын, учууталларбытын, дойдубутун уутун-маһын барытын ахтыспытыт. Онтон оскуолааҕы ырыаларытыттан кинигинэн ыллаабытыт уонна дойдубутун аҕыннахпытына, хоспут оҕолоруттан кистээн, сыллыыр били буорбутун ылан Таяна иэдэһигэр таһайтарбыта. Онно сирэйэ сырдаан, өһөн эрэр хараҕа чаҕылыан ылбыта. Со-

рынан уонна мэтээллэринэн наҕараадалааммыттарга, сорохторго Советскай Союз Геройун үрдүк аата ингэриллибитэ.

Ленинград туһаайытынан кыргыһыы, куораты көмүскээһин Аҕа дойду Улуу сэриитин хаамытыгар олус улахан политическай, байыаннай-стратегическай суолталааҕа.

Фашистар манна элбэх байыаннай техникаларга, дивизиялара тохтотуллубута. Өстөөх элбэх сүтүү көрсүбүтэ, күүһуоҕа өһүллүбүтэ. Ленинградты кыайан ылбакка фашистар сүрүн хайыскаларга күүһү түмэр, стратегическай кимэн кириилэри онорор былааннара тохтубута.

1941-1945 сс. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр блокадалааммыт Ленинградты көмүскээччилэр туохха да холобура суох хорсун быһыыны, тулууру, Ийэ дойдуга бэриниилээх буолууну көрдөрбүттэрин иһин 1965 сыл ыам ыйын 8 күнүгэр ССРС Верховнай Советын Президиума Ленинград куоракка «Герой-куорат» аатын ингэрэр туһунан Бйааҕы таһаарбыта.

Ленинград олохтоохторун уонна биниги Кыһыл армиябыт оччотооҕу хорсун быһыылары, Ийэ дойдуну көмүскээһингэ киллэрбит сүдү үтүөлэрэ хаһан

Саха сириттэн үс сүүсчэкэ киһи кыттыыны ылбыта биллэр. Кинилэртэн биниги улуспутугар билигин «Блокадалааммыт Ленинград олохтооҕо», В.И. Ленин төрөөбүтэ 100 сылынан «Үлэҕэ Килбэһин иһин», «Үлэ ветерана» мэтээллэр кавалердара, үлэ, сэрии ветерана Эльви Давыдовна Ушницкая эрэ баар.

Ытык кырдыаһыт билигин 78 сааһыгар сылдьар. Кини 3 саастааҕар аҕа Ленинградты көмүскүү сылдьан кыргыһы хонугутугар охтубут. 1942 сыллаахха кинини ийэтин, эбэтин, быраатын кытта Булунна көһөрбүттэргэ. Эльви Давыдовна итинэн ыла Саха сиритгэр үөрэммит, улааппыт. 1959 с. Дьокуускайдаагы медуцильшени бүтэрэн Орто Халымаҕа фельдшеринэн ананан үлэлээбит. Биниги улуспут Хамаҕаттатыгар Ушницкайдар 1973 с. көһөн кэлбиттэр. Манна Эльви Давыдовна ФАП сибээддиссэһинэн, акушер-фельдшеринэн бочуоттаах сыһыалаһа барыар дьэри үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Ушницкайдар — олус иллээх дьэ кэргэн. Кинилэр 4 оҕолоохтор, 5 сиэннээхтэр, 2 хос сиэннээхтэр.

И. ИВАНОВ